

Klasik Hadis Usûlünde Zayıf Hadisin Tanımı

Abdurrahman Yılmaz¹

Öz

Zayıf hadis tartışmaları çoğunlukla rivayetlerin fikhî değeri ve amel boyutu etrafında yürütülmüş; kavramın epistemolojik temelleri ve tarihsel süreçteki gelişimi ise görece ikinci planda kalmıştır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu gidermek amacıyla zayıf hadisi tanım, yöntem ve hüküm süreçleri üzerinden incelemekte; Hattâbî'nin (ö. 388/998) betimleyici tasnifinden başlayarak İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ile İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) yaklaşımlarını karşılaştırmalı biçimde analiz etmektedir. İbnü's-Salâh'ın, önceki birikimi daha belirgin bir tanımsal çerçeveye taşıyarak zayıf hadisi, sahih ve hasen hadiste aranan şartları taşımayan rivayet olarak tarif etmiş ve böylece kavrama usûl literatüründe müstakil bir konum kazandırmıştır. İbn Hacer ise hocası Zeynüddîn el-İrâkî'den (ö. 806/1404) devraldığı "sıfatü'l-kabûl" anlayışını daha sistematik bir metodolojiye dönüştürmek suretiyle yeniden yapılandırmış; kabul dairesinin dışında kalan rivayetleri kuşatan bütüncül bir çerçeve ortaya koymuştur. Bu tekâmül, zayıflık hükmünün tek bir isnâd üzerinden derhal verilememesi, mütâba'at ve şevâhid taramasının zorunlu bir denetim ölçütü hâline gelmesi, rivayetler arasında daha nüanslı bir hiyerarşi kurulması ve zayıf-hasen ilişkisine dair ölçütlerin netleşmesi gibi somut metodolojik sonuçlar doğurmuştur. Çalışma, söz konusu tekâmülü süreklilik ve tamamlayıcılık esasına dayalı bir okuma ile ele almakta; İbnü's-Salâh'ın kurduğu teorik zeminin İbn Hacer tarafından daha sistematik, denetlenebilir ve tutarlı bir metodolojik çerçeveye kavuşturulduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Zayıf Hadis, İbnü's-Salâh, İrâkî, İbn Hacer, Mütâba'at, Şevâhid.

Yılmaz, Abdurrahman. "Klasik Hadis Usûlünde Zayıf Hadisin Tanımı". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Mart2026): 533-553. <https://izlik.org/JA23GY66XS>. <https://doi.org/10.32711/tiad.1849111>

Geliş Tarihi	25.12.2025
Kabul Tarihi	22.03.2026
Yayın Tarihi	31.03.2026
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

The Definition of Weak Ḥadīth in Classical Ḥadīth Methodology

Abdurrahman Yılmaz¹

Abstract

Debates on weak ḥadīth have largely centered on the legal value and practical applicability of reports, while the epistemological foundations of the concept and its historical development have remained relatively underexplored. In order to address this gap, this study examines weak ḥadīth through the interrelated dimensions of definition, methodology, and judgment, offering a comparative analysis of the approaches of al-Khaṭṭābī (d. 388/998), Ibn al-Ṣalāḥ (d. 643/1245), and Ibn Ḥajar al-ʿAsqalānī (d. 852/1449). Ibn al-Ṣalāḥ reformulated the earlier legacy within a more explicit definitional framework by describing weak ḥadīth as any report that fails to meet the conditions required for ṣaḥīḥ and ḥasan ḥadīth, thereby granting the concept an independent status within ḥadīth methodology. Ibn Ḥajar, in turn, reworked this definition by transforming the notion of *ṣifāt al-qubūl*, inherited from his teacher Zayn al-Dīn al-ʿIrāqī (d. 806/1404), into a more systematic methodological structure, thus producing a more comprehensive framework encompassing reports that fall outside the sphere of acceptance. This evolution yielded concrete methodological consequences, including the impossibility of issuing a weakness judgment solely on the basis of a single isnād, the establishment of the search for mutābaʿāt and shawāhid as a necessary criterion of verification, the construction of a more nuanced hierarchy among reports, and the clarification of the criteria governing the relationship between weak and ḥasan ḥadīth. Approaching this evolution from a perspective of continuity and complementarity, the study demonstrates that the theoretical ground laid by Ibn al-Ṣalāḥ was reformulated by Ibn Ḥajar into a more systematic, verifiable, and coherent methodological framework..

Keywords: Ḥadīth, Weak Ḥadīth, Ibn al-Ṣalāḥ, ʿIrāqī, Ibn Ḥajar, Mutābaʿāt, Shawāhid.

Yılmaz, Abdurrahman. "The Definition of Weak Ḥadīth in Classical Ḥadīth Methodology". *Türkiye Journal of Theological Studies* 10/1 (Mart2026): 533-553. <https://izlik.org/JA23GY66XS>. <https://doi.org/10.32711/tiad.1849111>

Date of Submission	25.12.2025
Date of Acceptance	22.03.2026
Date of Publication	31.03.2026
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

Giriş

Hadis ilminin teşekkül sürecinde rivayetlerin sıhhat derecelerine göre tasnif edilmesi, nebevî bilginin güvenilir biçimde korunması ve aktarılması açısından önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu tasnifin omurgasını oluşturan sahih, hasen ve zayıf hadis kavramları, rivayetlerin kabul veya reddine ilişkin değerlendirmelerin üzerine inşa edildiği temel çerçeveyi meydana getirmektedir. Ne var ki, bu üçlü yapının kavramsal sınırlarını tayin eden en kritik unsur, sahih ile zayıf arasında konumlanan hasen hadis kategorisidir. Hasen hadis, kabul edilebilirliğin alt eşliğini temsil etmesi itibarıyla hem sahih hadisin sınırlarını alttan belirlemede hem de zayıf hadisin nerede başladığını doğrudan tayin etmektedir. Bu ara konum, hasen kavramını, tanımlama problemlerinin merkezine yerleştirmektedir; zira hasenin sınırları ne kadar belirgin veya belirsiz ise zayıf hadisin anlam alanı da o ölçüde daralmakta veya genişlemektedir. Nitekim sahih hadis terimi 2./8. asırdan itibaren nispeten belirgin tanımsal çerçeveler edinmişken³ hasen hadis, hem li-zâhîh hem de li-gayrihî boyutlarıyla uzun süre tartışmalı bir kavram olarak kalmıştır.⁴ Zayıf hadis ise klasik hadis usûlünde uzun süre müstakil, sistematik ve sınırları açık bir tanıma kavuşmamış; büyük ölçüde bu iki kategorinin dışında kalan rivayetlerin genel adı olarak, karşıtlık üzerinden anlaşılmaya devam etmiştir. Bu durum, zayıf hadis kavramını doğrudan hasen hadisin tanımsal belirsizliğine bağımlı kılmış; münferid isnâddaki zâhirî kusur ile rivayetin bütünü hakkında verilecek nihai hüküm arasındaki metodolojik mesafenin görece muğlak kalmasına zemin hazırlamıştır.

Modern akademik literatürde zayıf hadis, büyük ölçüde rivayetin fikhî delil değeri ve fezâil-i a'mâlde kullanımı gibi pratik sonuçlar etrafında yoğunlaşmıştır. Bu minvalde kaleme alınan çalışmalar, zayıf hadisle amel edilip edilemeyeceği meselesini çeşitli mezhep gelenekleri ve âlim görüşleri çerçevesinde ele almış; konuyu ağırlıklı olarak fikhî ve amelî boyutuyla tartışmıştır.⁵ Buna karşılık zayıf hadisin hadis usûlü içindeki tanımsal kuruluş süreci, tanımın hangi aşamalardan geçerek kavramsal kesinlik kazandığı ve zayıflık hükmünün dayandığı temeller aynı ölçüde derinlikli biçimde incelenmemiştir. Bilhassa münferid isnâd değerlendirmesi ile hadisin metni hakkında verilen nihai hüküm arasındaki ayrımın -klasik usûlün gelişim çizgisi içerisinde- analitik bir çerçevede ele

³ Sahih hadis teriminin tanımına dair bkz. Mehmet Bilen, "Sahih Hadisin Tanımı Üzerine", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999), 247-260.

⁴ Hasen hadis teriminin kullanımına dair bkz. Veysel Özdemir, "Hadislerin Sıhhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis İstılâhının Ortaya Çıkışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2013), 67-110.

⁵ Bu minvaldeki bazı çalışmalar için bk. Selahattin Polat, "Zayıf Hadislerle Amel", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 83-109; Abdülkerim b. Abdillâh el-Hudayr, *el-Hadisü'z-za'if ve hükmü'l-ihcâcî bih* (Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1425); Ayşe Esra Şahyar, "'Zayıf Hadislerle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 31-49; Ayşe Esra Şahyar, *Zayıf Hadis Rivayeti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005); Kadir Gürler, "Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakki Bi'l-Kabul", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/22 (2012), 5-28; Fatma Betül Altıntaş, "Zayıf Hadisle Amel mi, Zayıf Hadise Uygun Hüküm Vermek mi? Hanefilerin İhticaca Elverişsiz Rivayetlere Yaklaşımları (el-Hidâye Örneği)", *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - IV* (İstanbul, 2013), 999-1007; Yusuf Acar, "Zayıf Hadisin Amel Karinesiyle Desteklenmesi ve Tirmizi'nin Sünen'i", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2014), 41-70; Ramazan Özmen, "Ahmed b. Hanbel ve Zayıf Hadis'le Amel Meselesi", *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/6 (2017), 1-15; Muhammed Avvâme, *Hükmü'l-amel bi'l-hadisîz-za'if beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk ve'd-da'vâ* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1438); Yusuf Ziya Keskin, "Zayıf Hadislerle Amel Meselesi", *Takdim Dergisi* 1/2 (2017), 12-14; Yakup Koçyiğit, "Ebû Saïd el-Hâdimî ve Zayıf Hadisle Amel Meselesi", *Osmanlı'da İlm-i Hadis*, (2020), 287-300; Fatih Çimen, *Klasik-Modern Tartışmalar Ekseninde Zayıf Hadis* (Ankara: İlahiyât, 2022); Abdurrahman Yılmaz, *Zayıf Hadisleri Takviye Yöntemleri* (Ankara: İlahiyât, 2025); Abdurrahman Yılmaz, *Buhârî'nin Zayıf Hadis Kullanımı (el-Edebü'l-müfred Özelinde)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2025).

alınmaması önemli bir boşluğa işaret etmektedir.

Söz konusu eksiklik, zayıf hadisin mahiyetine ilişkin temel soruların açıklığa kavuşmasını da güçleştirmektedir. Münferid isnâdda sıhhat şartlarının bulunmaması, tek başına nihai ve kesin bir zayıflık hükmü mü doğurmaktadır; yoksa bu durum, yalnızca ilk değerlendirme aşamasını ifade eden ön bir kusur tespiti olarak mı anlaşılmalıdır? Buna paralel olarak İbn Hacer'in "kabûl sıfatları" kavramı etrafında geliştirdiği alternatif tanımın, sadece lafzî bir sadeleştirme mi, yoksa zayıf hadisin değerlendirilme usûlünü yeniden kuran metodolojik bir müdahale midir? Dolayısıyla bu sorular, ancak zayıf hadis kavramının tarihsel tekâmülü ile bu tekâmülün metodolojik sonuçları bütüncül bir perspektifle incelendiğinde cevaplandırılabilir.

Bu çalışma, söz konusu boşluğu gidermek amacıyla zayıf hadis kavramının tanımsal inşa sürecini ve bu sürecin zayıflık hükmünün verilmiş biçimini nasıl şekillendirdiğini incelemektedir. Makalenin merkezinde, İbnü's-Salâh'ın ortaya koyduğu tanımsal çerçevesi ile İbn Hacer'in geliştirdiği sistematik metodolojisi arasındaki farklılığın, salt bir lafzî revizyondan mı ibaret olduğu, yoksa zayıf hadisin değerlendirilme usûlünü doğrudan etkileyen metodolojik bir dönüşümü mü temsil ettiği sorusu yer almaktadır. Böylece makale, zayıf hadis tartışmalarını pratik ve hükmî boyutun ötesine taşıyarak kavramın hadis usûlü içerisindeki teorik konumunu, metodolojik temellerini ve tarihsel dönüşüm çizgisini açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır.

Bu amaç doğrultusunda çalışma, klasik hadis usûlü literatürünün birincil kaynaklarını doğrudan metin düzeyinde incelemekte ve kronolojik-karşılaştırmalı bir tahlil yöntemi izlemektedir. Her müellifin zayıf hadise ilişkin katkısı, birbiriyle irtibatlı üç analitik düzlemde ele alınmaktadır: tanımın lafzî yapısı ve mantikî kurgusu, mütâba'at ve şevâhid gibi takviye mekanizmalarının işleyişi ve zayıflık hükmünün hangi aşamada kesinlik kazandığı. Bu çerçeve, her bir yaklaşımın hem kendi iç tutarlılığını hem de önceki birikimle kurduğu ilişkisini görünür kılacak şekilde yapılandırılmıştır. İnceleme boyunca müelliflerin yaklaşımları, süreklilik ve tamamlayıcılık esaslarına dayalı tedricî bir gelişim çizgisinin halkaları olarak okunmaktadır.

1. İbnü's-Salâh Öncesi Dönemde Zayıf Hadis Anlayışı

Zayıf teriminin hadis literatüründe ıstılâhî anlamda kullanımı, 2./8. yüzyıla kadar geriye götürülebilse de bu dönemde kavram, sistematik bir tanımdan ve kavramsal bütünlükten ziyade pratik tenkit faaliyetleriyle bağlantılı bir nitelik taşımaktadır.⁶ Sınırlarının açık biçimde belirlenmesi ve belirli bir tasnif düzeni içerisinde işlenmesi ise hadis usûlü literatüründe sonraki yüzyıllarda tedricî olarak gerçekleşmiştir.

Bu sürecin erken ve önemli halkalarından birini Hattâbî'nin yaklaşımı oluşturmaktadır. Hattâbî, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *Süneni*'ne yazdığı *Me'âlimü's-sünen* adlı şerhinin mukaddimesinde hadisleri sıhhat bakımından üçlü bir tasnife tâbi tutarak "sahih", "hasen" ve "sakim" şeklinde sınıflandırmıştır. Sahih ve hasen hadisleri ayrıca tanımlamış olan Hattâbî, sakim hadis için müstakil ve doğrudan bir mahiyet tarifi vermek yerine bu başlık altında yer alan mevzû', mablûb ve mechûl gibi örnekler üzerinden tasvir yolunu seçmiş; zayıf hadisin mahiyetini bazı türleriyle sınırlandırarak aktarmayı tercih etmiştir. Bu yaklaşım, zayıf hadisin belirlenmiş bağımsız bir tür olarak değil; sahih ve hasen kategorilerinin dışında kalan rivayetlerin oluşturduğu geniş bir üst başlık olarak

⁶ Detaylı bilgi için bk. Yılmaz, *Buhârî'nin Zayıf Hadis Kullanımı (el-Edebü'l-müfred Özeline)*, 52-53.

konumlandırıldığını göstermektedir.⁷

Hattâbî'nin örnek olarak seçtiği mevzû', mablûb ve meçhul kategorileri, rivayet kusurlarının niteliğine göre -kasıtlı, teknik ve bilgi eksikliğine dayalı- birbirinden ayrılan üç farklı zayıflık türünü temsil etmektedir. Öte yandan "tabakalara ayrılır" ifadesi, bu örneklerin tüm zayıf hadis çeşitlerini kapsama iddiası taşımadığına; yalnızca temsili bir derecelendirme olduğuna açıkça işaret etmektedir. Sıralamanın en ağır kusurdan (mevzû') daha hafife (meçhûl) doğru kurulmuş olması, zayıf hadislerin kendi içinde de kademelendirildiğini göstermektedir. Bu çerçevede Hattâbî'nin yaklaşımı, sonraki usûl literatüründe gelişecek olan zayıflığın dereceleri anlayışının henüz sistemleşmemiş, betimleyici bir öncülü olarak değerlendirilebilir.

Zayıf hadis kavramının müstakil bir mahiyet tanımıyla değil, örnekleme yoluyla ele alınmış olması; onun pratik cerh-ta'dîl faaliyetleri içinde biçimlenen bir ayırım alanı niteliği taşıdığına delalet etmektedir. Kavramın tanım düzeyinde sistematik hâle getirilmesi, İbnü's-Salâh'ın katkısıyla mümkün olmuş; o, önceki birikimi normatif bir çerçeveye dönüştürerek zayıf hadisi hadis usûlü literatüründe müstakil bir kategoriye taşımıştır.

2. İbnü's-Salâh'ın Zayıf Hadis Yaklaşımı

Hadis usûlü ilminin kavramsal bir disiplin kimliği kazanmasında bir dönüm noktasını temsil eden İbnü's-Salâh, *Ma'rifetü envâ'i 'ilmi'l-hadis* adlı eseriyle dağınık ve kısmen örtük biçimde kullanılan hadis terimlerini teorik bir bütünlük içerisinde yeniden inşa etmiştir.⁸ İbnü's-Salâh'ın tasnifinde sahih, hasen ve zayıf hadis, aralarında hiyerarşik ve karşıtlık esaslı bir ilişki bulunan bir değerlendirme sisteminin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Bu çerçevede o, öncelikle sahih ve hasen hadisleri tanımlamakta; ardından bu iki kategoride aranan niteliklerden herhangi birini taşımayan rivayetleri zayıf hadis başlığı altında toplamaktadır. Zayıf hadisin anlam alanı doğrudan sahih ve hasen kategorilerinin sınırları üzerinden belirlendiği için meseleyi sağlıklı biçimde ortaya koyabilmek adına önce sahih ve hasen hadisin tanımları, ardından takviye mekanizmasının bu tanımlarla ilişkisi ve son olarak zayıf hadisin çerçevesi ele alınacaktır.

2.1. Sahih ve Hasen Hadis: Kabul Alanının Sınırları

İbnü's-Salâh, sıhhat derecelerinin tayininde sahih hadisi temel referans noktası olarak konumlandırmakta ve onu kabul edilebilir rivayetlerin en üst mertebesi saymaktadır. Ona göre sahih hadis şu şartları taşıyan rivayettir: "Sahih hadis, senedi muttasıl olan müsned; başından sonuna kadar râvileri adaletli ve zabt sahibi kimselerden oluşan; şâz olmayan ve illeti bulunmayan hadistir."⁹

Bu tanım, sahih hadisin belirlenmesinde beş şartın birlikte gerçekleşmesini zorunlu kılmaktadır: (1) isnâdının muttasıl olması, (2) râvilerinin adalet vasfını taşıması, (3)

⁷ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, thk. Muhammed Râğîb et-Tabbâh (Haleb: el-Matba'atü'l-İlmiyye, 1932), 1/6. فَمَا السَّيِّمُ مِنْهُ فَعَلَى طَبَقَاتِ شَرِّهَا الْمَوْضُوعِ ثُمَّ الْمَطْرُوبِ 1/6. أعني ما قلب إسناده ثم المجهول

⁸ Nitekim İbnü's-Salâh'ın hasen hadisin tarifini yaptıktan sonra "Söylediğimiz bu açıklama, bu konuda sözü bize ulaşmış olanların sözlerinde dağınık olarak bulunan hususları birleştirmektedir." sözü bu yönünü ortaya koymaktadır. Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ eş-Şehzürî İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, thk. Nüreddîn 'Itr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 32.

⁹ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, 11-12. فَمَا الْحَدِيثُ الصَّحِيحُ: هُوَ الْحَدِيثُ الْمُسْنَدُ الَّذِي يَجُودُ بِإِسْنَادِهِ بِفَتْحِ الْعَدْلِ الصَّابِطِ عَنِ الْعَدْلِ 11-12. الصَّابِطُ إِلَى مَنْتَهَاهُ، وَلَا يَكُونُ شَاذًا، وَلَا مُعْتَلًّا

râvilerin zabt sahibi olması, (4) rivayetin şâz olmaması ve (5) illet-i kâdihadan sâlim bulunması. Her şart, rivayetin nakil zinciri ve metin düzeyindeki güvenilirliğini ayrı ayrı teminat altına almaya yönelik müstakil bir sıhhat ölçütü olarak işlev görmektedir.

İbnü's-Salâh'ın tanımı, salt teorik bir tarif değildir; aynı zamanda kabul edilebilirlik alanının sınırlarını belirleyen temel bir ölçüt niteliği taşımaktadır.¹⁰ Nitekim şartlardan herhangi birinin yokluğu veya eksikliği, rivayetin sahih kategorisinin dışına çıkmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla bu tanım, hasen ve zayıf hadis kategorilerinin belirlenmesinde merkezi bir referans çerçevesi sunmaktadır.

İbnü's-Salâh'ın sistematüğinde hasen hadis, sahîh mertebesine ulaşmayan ancak zayıf kategorisi içerisinde de değerlendirilmeyen rivayetleri kapsayan ara bir mertebe olarak yer almaktadır. Bu yönüyle hasen hadis, sahîh ve zayıf kategorileri arasında yalnızca geçişsel bir alan olmaktan öte zayıf hadis tanımının sınırlarını tayin eden temel referans noktalarından birini oluşturmaktadır. Nitekim İbnü's-Salâh, hasen hadisi tek bir tanım altında ele almamış; râvilerin durumları ve rivayetlerin taşıdığı nitelikleri gözetilerek iki ayrı hasen türü üzerinden sistematik bir çerçeve kurmuştur.

İbnü's-Salâh'ın hasen hadis anlayışının ilk boyutu, sonraki literatürde hasen li-gayrihî olarak adlandırılan rivayetleri kapsamaktadır. Bu grup, isnadındaki râvilerin adalet bakımından açık bir cerhe uğramamış; hadis uydurmakla itham edilmemiş ve ağır hata, gaflet ya da fısk isnadı barındırmıyor olmasını esas almaktadır. Bununla birlikte isnâdda ehliyet tam olarak tespit edilmemiş mestûr râviler bulunabilmektedir. İbnü's-Salâh'a göre bu tür rivayetler, başka yollarla desteklenmeleri hâlinde kabul edilebilirlik alanına dâhil olabilmektedir. Destek, aynı rivayetin başka bir tarikle gelmesi (mütâba 'at) yoluyla sağlanabileceği gibi lafzen veya manen benzer içerik taşıyan başka bir rivayetin bulunması (şevâhid) yoluyla da gerçekleşebilir. İbnü's-Salâh takviyeyi yalnızca isnad birliğiyle sınırlamamakta; rivayetler arasındaki lafız ve mana yakınlığını da makbuliyet için yeterli bir zemin olarak kabul etmektedir. Böylece başlangıçta zayıf sayılabilecek bir rivayet, destekleyici unsurlar aracılığıyla hasen mertebesine yükselebilmektedir.¹¹

Hasen hadisin ikinci kısmı ise sonraki literatürde hasen li-zâtihî olarak isimlendirilen rivayetlerden oluşmaktadır. Bu gruptaki râviler, doğruluk ve emanet bakımından güvenilir kimseler olmakla birlikte hufz ve itkân açısından sahih hadis râvilerinin düzeyine ulaşamamaktadır. Buna karşın rivayet ettikleri hadisler, münker kategorisinin altında kalmadığı gibi şâzlık ve illet gibi kusurlardan da sâlimdir. İbnü's-Salâh, bu rivayetleri sahih hadisin altında ancak zayıf alanın dışında konumlandırarak hasen li-zâtihî mertebesini müstakil bir kabul alanına dönüştürmektedir.¹²

Bu ikili yapı, İbnü's-Salâh'ın hasen hadis anlayışı ile zayıf hadis tanımı arasındaki doğrudan bağı gözler önüne sermektedir. Zira hasen li-gayrihî kategorisinde takviye imkânlarının geniş tutulması, zayıf rivayetlerin kategorik biçimde dışlanmasının önüne

¹⁰ Geniş bilgi için bk. Nagihan Yanar, İbnü's-Salâh'ın Sahih Hadis ile İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler: İrâkî ve İbn Hacer Özelinde (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

¹¹ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, 31 غَيْرَ أَنَّهُ لَيْسَ مَعْلًا كَثِيرٌ أَخَذَهُمَا: الْحَدِيثَ الَّذِي لَا يَخْلُو رِجَالُ إِسْنَادِهِ مِنْ مَسْتَوْرٍ لَمْ تَحَقَّقْ أَهْلِيَّتَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ لَيْسَ مَعْلًا كَثِيرٌ الْخَطَأُ فِيمَا بَزْوِيهِ، وَلَا هُوَ مَثْبُتٌ بِالْكَذِبِ فِي الْحَدِيثِ، أَيْ لَمْ يَطْهَرْ مِنْهُ تَعَمُّدُ الْكَذِبِ فِي الْحَدِيثِ وَلَا سَبَبٌ آخَرَ مَقْضُوقٌ، وَيَكُونُ مَثْبُوتًا مَعَ ذَلِكَ قَدْ عُرِفَ بَأَنَّ رَوِيهِ مِثْلَهُ أَوْ نَحْوَهُ مِنْ وَجْهِ آخَرَ أَوْ أَكْثَرَ حَتَّى اعْتَصَدَ بِمُتَابَعَةِ مَنْ تَابَعَ رَاوِيَهُ عَلَى مِثْلِهِ، أَوْ بِمَا لَهُ مِنْ شَاهِدٍ، وَهُوَ وَرُودُ حَدِيثٍ آخَرَ بِنَحْوِهِ، فَيُخْرَجُ بِذَلِكَ عَنْ أَنْ يَكُونَ شَائِدًا وَمُنْكَرًا

¹² İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, 31-32 الْقِسْمُ الثَّانِي: أَنْ يَكُونَ رَاوِيَهُ مِنَ الْمَشْهُورِينَ بِالصِّدْقِ وَالْإِمَانَةِ، غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَبْلُغْ دَرَجَةَ رِجَالِ الْقِسْمِ الصَّحِيحِ، لِإِكْرَاهِ بَقْضِ عَظِيمٍ فِي الْحَفْظِ وَالْإِتْقَانِ، وَهُوَ مَعَ ذَلِكَ يَنْفَعُ عَنْ خَالَ مِنْ يُعَدُّ مَا يَنْفَرُ بِهِ مِنْ حَدِيثِهِ مُنْكَرًا، وَيُحْتَرَّزُ فِي كُلِّ هَذَا - مَعَ سَلَامَةِ الْحَدِيثِ مِنْ أَنْ يَكُونَ شَائِدًا وَمُنْكَرًا - سَلَامَةً مِنْ أَنْ يَكُونَ مَعْلًا

geçmekte; hasen li-zâtihi ise sahih hadis şartlarının tam olarak gerçekleşmediği durumlarda zayıflık hükmüne düşmeden kabul alanının korunmasını sağlamaktadır. Bu durum, İbnü's-Salâh'ın zayıf hadisi mutlak bir red alanı olarak değil; takviye imkânları gözetildiğinde sınırları daraltılabilen izâfi bir kategori olarak tasavvur ettiğini ortaya koymaktadır. Şu var ki bu yaklaşım, takviyenin hangi aşamada ve hangi ölçütler çerçevesinde hükme tesir edeceğine dair bağlayıcı metodolojik eşiklerin tam biçimde ortaya konulmadığı bir görünüm arz etmektedir. Bu bağlamda mütâbi' ve şahid kavramlarının İbnü's-Salâh'ın sistematigiindeki anlamını açmak gerekmektedir. Zira o, bu iki kavramı, zayıf rivayetlerin değerlendirilmesinde belirleyici rol oynayan ve hücciyet gücünü artıran metodolojik destek unsurları olarak ele almaktadır.

2.2. Mütâba'at ve Şevâhid: Takviye Mekanizması

İbnü's-Salâh'ın sistematigiinde iki husus öne çıkmaktadır. İlki, rivayetlerin desteklenme biçimlerinin lafız ve mana ilişkisi üzerinden iki düzlemde tasnif edilmesidir. "Bi-'aynihî" destek, aynı tarihî vaktıya ve aynı söz yahut fiile ilişkin bir rivayetin başka bir sened zinciriyle lafız ve mana bütünlüğü korunarak teyit edilmesini ifade eder. "Bi-ma'nâ" destek ise farklı bir olay veya bağlamda rivayet edilmekle birlikte aynı hükmü ya da aynı mesajı ihtiva eden rivayetler aracılığıyla sağlanan takviyeyi kapsamaktadır.¹³ İbnü's-Salâh böylece destek ilişkisini yalnızca isnâd çoğulluğuna indirgemeyerek muhteva düzeyindeki örtüşmeyi de dikkate alan çok boyutlu bir değerlendirme zemini kurmaktadır.

İkinci olarak İbnü's-Salâh, destekleyici rivayetlerin aynı veya farklı sahâbilerden nakledilmiş olmasını belirleyici ölçüt olarak merkeze almamaktadır. Onun değerlendirmesinde esas olan isnâd yapısı ve metin muhtevası temelinde ortaya çıkan çoklu teyit imkânıdır. Gerek aynı sahâbiden gerekse farklı sahâbilerden gelen rivayetler, eğer bi-'aynihî veya bi-ma'nâ düzeyinde bir destek ilişkisi kurulabildiği süre takviye unsuru işlevi görmektedir.¹⁴

Bu metodolojik çerçeve, hasen hadis ile zayıf hadis arasındaki sınırın tayininde belirleyici bir işleve sahiptir. Zira mütâbi' ve şahid yoluyla sağlanan destek, rivayetin tek başına zayıf sayılmasını her durumda zorunlu kılmamakta; uygun şartlar altında onun hasen kategorisine yükseltilmesine imkân tanımaktadır. Bu noktada belirleyici olan, münferit isnâdın taşıdığı zayıflık ile rivayetlerin bütünü (mecnû') itibarıyla oluşan takviye gücü arasındaki farktır. Farklı senedlerle teyit edilmek ya da benzer mana içeren nakillerle desteklenmek, kabul edilebilirlik seviyesini yükselten temel bir mekanizma olarak işlev görmektedir.¹⁵

Bununla birlikte İbnü's-Salâh, zayıf rivayetlerin tamamının bu desteklerle hasen li-gayrihi derecesine yükseltilebileceği görüşünü açıkça reddetmektedir. Ona göre bazı zayıflık türleri gerek zayıflığın mahiyetindeki ağırlık gerekse takviye yollarının yetersizliği sebebiyle telâfi edilemez niteliktedir. Özellikle râvinin hadis uydurmakla itham edilmesi veya rivayetin şâz olması gibi durumlarda zayıflık, hiçbir mütâba'at veya şahid ile giderilemez.¹⁶ Bu, zayıflığın yalnızca varlığının değil, derecesinin ve

¹³ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 82-85.

¹⁴ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 82-85.

¹⁵ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 82-85.

¹⁶ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 34.

mahiyetinin de bağımsız bir değerlendirme konusu olduğunu ortaya koymaktadır.

2.3. Zayıf Hadisin Tanımı ve Kapsamı

İbnü's-Salâh, sahih ve hasen hadisin tanımlarını ayrıntılı biçimde ortaya koyduktan sonra, "مَعْرِفَةُ الضَّعِيفِ مِنَ الْحَدِيثِ" (Hadisin Zayıf Olanını Bilmek)" başlığı altında zayıf hadisi şöyle tanımlamıştır: "Daha önce zikredilen sahih hadisin sıfatlarını ve hasen hadisin sıfatlarını taşımayan her hadis, zayıf hadistir."¹⁷

Bu tanımda zayıf hadis, müstakil ve pozitif vasıflarla doğrudan tarif edilmemekte; sahih ve hasen hadislerde aranan sıfatların yokluğu veya eksikliği üzerinden selbî bir yöntemle belirlenmektedir. Zayıf hadisin tekil bir mahiyete sahip olmadığı, aksine birbirinden farklı pek çok zayıflık türünü bünyesinde barındıran geniş bir alanı ifade ettiği gerçeğine dayanan bu yaklaşım, önceki dönemin betimleyici birikimini normatif bir çerçeveye taşıması ve usûl literatüründe kalıcı bir referans noktası oluşturmuştur.

İbnü's-Salâh'ın bu tanımı, erken dönemde zayıf hadis kavramının ele alınış biçimiyle de süreklilik göstermektedir. Nitekim Hattâbî'nin zayıf hadisi, sahih ve hasen kategorilerinin dışında kalan rivayetlerin genel adı olarak konumlandığı düşünüldüğünde, İbnü's-Salâh'ın, bu konumlandırmayı sürdürdüğü ve ona açık bir tanım cümlesi kazandırarak kavramın klasik formunu belirlediği görülmektedir.

İbnü's-Salâh'ın değerlendirme sistematığında zayıf hadis şu rivayetleri kapsamaktadır:

- Sahih hadiste aranan muttasıl sened, râvilerin adalet ve zabt vasıfları ile şüzûzdan ve illetten selâmet şartlarını taşımayan rivayetler.
- Hasen li-zâtihî derecesi için gerekli râvi ehliyeti ve metin güvenilirliği ölçütlerini karşılamayan rivayetler.
- Hasen li-gayrihî kapsamında yürütülen i'tibâr araştırmalarında bi-'aynihî mütâba'at veya bi-ma'nâ şevâhid yoluyla yeterli destek bulamayan rivayetler.
- Metinde şüzûz ya da râvide uydurmaçılıkla itham (müttehem bi'l-kezi) gibi ağır cerh sebepleri taşıdığından takviyesi yoluyla hasen mertebesine yükselme imkânı olmayan rivayetler.

3. İbnü's-Salâh Sonrası Literatürde Zayıf Hadis Tanımı

İbnü's-Salâh'ın zayıf hadis tanımı, kendisinden sonraki hadis usûlü literatüründe temel bir referans noktası hâline gelmiştir. Sahih ve hasen hadislerle kurduğu karşıtlık üzerinden zayıflığın sınırlarını belirleyen bu yaklaşım, Nevevî (ö. 676/1277),¹⁸ İbn Cemâa (ö. 733/1333),¹⁹ Tîbî (ö. 743/1342),²⁰ İbn Kesîr (ö. 774/1373)²¹ ve İbnü'l-Mülâkkın (ö.

¹⁷ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, 41.

¹⁸ Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*, thk. Nûruddîn 'Itr (Dimaşk: Matba'atü's-Sabâh, 2009), 153 شروط الحسن المتقدم ولا شروط الصحيح ولا يجمع فيه شروط الصحيح ولا شروط الحسن المتقدم ذكرها 38; Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*, thk. Muhammed 'Osmân el-Huşţ (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1985), 31 وهو ما لم يجمع صفة الصحيح أو الحسن.

¹⁹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-revî fi muhtasari ulûmi'l-hadis'i'n-nebevi*, thk. Muhyiddin Abdurrahmân Ramazân (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1406), 38 وهو كل حديث لم يجمع فيه شروط الصحيح ولا شروط الحسن المتقدم ذكرها 38.

²⁰ el-Hüseyn b. Muhammed b. Abdillâh et-Tîbî, *el-Hulâsatu fi ma'rifeti'l-hadis*, thk. Ebu Âsım eş-Şevâmî el-Eserî (Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1430/2009), 48 وهو كل حديث لم يجمع فيه شروط الصحيح، ولا شروط الحسن المتقدم ذكرها 48.

²¹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîd İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-

804/1401)²² gibi pek çok müellif tarafından benimsenmiştir; tanım ya aynen korunmuş ya da yalnızca sınırlı lafız farklılıklarıyla tekrar edilmiştir.

Söz konusu müelliflerin İbnü's-Salâh'ın eserini yalnızca lafzî biçimde özetleyen nakilciler olmadığı hatırdadır. Nitekim bu isimlerin tamamı, ihtisar ettikleri metinlerde pek çok konuda tercihte buldukları, açıklayıcı eklemelerde yaptıkları ve gerekli gördükleri yerlerde tashihe gittikleri bilinmektedir. Dolayısıyla zayıf hadis tanımının buna rağmen değiştirilmeden korunması, tanımın metodolojik açıdan yeterli ve işlevsel kabul edildiğine dair bilinçli bir tercihin ürünü olarak değerlendirilmelidir. Özellikle tanımın sahih ve hasen hadisle kurduğu karşılık yapısına yönelik herhangi bir eleştirinin gündeme gelmemiş olması da bu kabulü doğrulamaktadır.

İbnü's-Salâh'ın zayıf hadis tanımı, temel referans değerini korumakla birlikte sonraki bazı usûlcüler tarafından daha özlü bir forma kavuşturulması gereken bir metin olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda İbn Dakîk el-Îd (ö. 702/1302), herhangi bir tartışmaya girmeksizin zayıf hadisi "hasen mertebesinin altında kalan hadis"²³ şeklinde kısa bir ifadeyle tanımlamayı tercih etmiştir. Benzer şekilde Zehebî (ö. 748/1348) de bu çizgide ilerleyerek zayıf hadisi "hasen derecesinden az bir miktar eksik olan hadis"²⁴ şeklinde formüle etmiştir. Her iki yaklaşımda da "sahih" kaydına yer verilmeksizin fiilî bir sadeleşme gerçekleşmektedir.

İrâkî, bu fiilî sadeleştirmeyi metodolojik bir eleştiri düzeyine taşımıştır. O, İbnü's-Salâh'ın tanımındaki "sahih hadisin sıfatlarını taşımayan" kaydını tanım mantığı açısından gereksiz bir tatvîl (sözü uzatma) olarak değerlendirmiştir. Zira hadis dereceleri arasındaki hiyerarşi zaten bilindiğinden bu kayıt tanıma ek bir açıklık katmamaktadır.²⁵ İrâkî'nin bu eleştirisi, hadis türleri arasındaki derecelendirme mantığına dayanmaktadır. Buna göre hasen hadis, kabul edilebilirlik bakımından asgarî eşiği temsil etmektedir; hasen derecesine ulaşamamış bir rivayet evleviyetle sahih derecesine de ulaşamamış demektir. Bu sebeple İrâkî, "hasen derecesine ulaşamayan her hadis zayıftır" şeklindeki bir tanımın yeterli olduğunu; buna ilaveten sahihlik şartlarının yokluğunu ayrıca belirtmenin mantıkî bir zorunluluk taşımadığını savunmuştur.²⁶

Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) ise İrâkî'nin bu eleştirisine karşı çıkmış ve İbnü's-Salâh'ın tanımındaki "sahih" kaydının tanım tekniği açısından gerekli olduğunu savunmuştur. Zerkeşî, İrâkî'nin itirazını usûl mantığı bakımından "garip" olarak nitelendirmiş ve tartışmayı "tanım makamı"nın gerektirdiği açıklık ilkesi üzerinden

Dimaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *İhtisâr ulûmi'l-hadis*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 44 وهو ما لم يجتمع فيه صفات الصحيح، ولا صفات الحسن المذكورة كما تقدم.

²² Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî İbnü'l-Mülâkkın, *el-Muknî' fî ulûmi'l-hadis*, thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey' (Suud-i Arabistan: Dâru Fevâz, 1413), 1/103 وهو كل حديث لم تجتمع فيه صفات الصحيح ولا الحسن.

²³ Ebû'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî İbn Dakîkî'l-Îd, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh ve mâ üdfîe ilâ zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûde mine's-sihâh* (Ürdün: Dâru'l-Ulûm, 2007), 246 وهو ما نقص عن درجة الحسن.

²⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî Zehebî, *el-Mükiza fî 'ilmi Mustalahi'l-hadis*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1412), 33 ما نقص عن درجة الحسن قليلاً.

²⁵ Ebû'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahîm b. Huseyn Abdirrahmân İrâkî, *Şerhu't-Tebşira ve't-tezkira*, thk. Abdullatîf Hamîm, Mâhîr Yâsin Fahl (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423), 1/176.

²⁶ İrâkî, *Şerhu't-Tebşira ve't-tezkira*, 1/176.

temellendirmiştir.²⁷ Zerkeşî'nin savunması iki temel önermeye dayanmaktadır. İlk olarak, tanımlarda olumsuzlama (nefy) yöntemine başvurulduğunda tanımı yapılan mefhumla zihinde doğabilecek bütün ihtimallerin açık biçimde dışlanması gerekir. Zira yalnızca "hasen değildir" ifadesiyle yetinildiğinde "peki sahih olabilir mi?" sorusu cevapsız kalır. Tanımın açıklık ve kapalılığı açısından bu ihtimalin de bertaraf edilmesi, yani "sahih değildir" kaydının ayrıca zikredilmesi zorunludur. İkinci olarak Zerkeşî, bu yaklaşımını nahiv ilminden aldığı bir örnekle desteklemektedir. Buna göre nahiv âlimleri "harf"i tanımlarken yalnızca "isim olmayan" demekle yetinmemiş; "isim ve fiil alâmetlerinin hiçbirini kabul etmeyen" diyerek her iki kategoriyi de açıkça nefyetmiştir. Dolayısıyla hadis usûlündeki tanımların da benzer bir mantıkî yapı izleyerek kurulması gerekir.²⁸

Zerkeşî'nin nahiv ilmi üzerinden kurduğu bu kıyaslama, İbn Hacer tarafından eleştirilmiştir. Ona göre bu kıyas, kıyaslanan unsurlar arasındaki mahiyet farkı sebebiyle mutabık değildir. Onun eleştirisi, mantık ilminde "umûm-husûs" ve "mübâenet" ayrımı üzerine kuruludur. Zira o, isim, fiil ve harf arasında mutlak bir mübâenet bulunduğunu; bir kelimenin aynı anda bu kategorilerin birden fazlasına dâhil olamayacağını vurgular. Buna karşılık sahih ve hasen hadis arasında böyle bir kesin ayrışma söz konusu değildir. Aksine ikisi arasında "umûm-husûs" ilişkisi bulunmaktadır. Sahih hadis, hasen hadisin temel kabul şartlarını haiz olmakla birlikte râvi zabtı bakımından ondan daha üst bir mertebeye yer alır. Bu nedenle birbirini tamamen dışlayan kategoriler için geçerli olan tanım mantığının, birbirini kapsayabilen hadis türlerine aynen uygulanması mümkün değildir. Bu sebeple İbn Hacer, Zerkeşî'nin kıyasını "kıyas-ı me'a'l-fârik" olarak nitelendirmiştir.²⁹

Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) ise *Bahrü'llezî zehar* adlı eserinde bu tartışmaya iki düzeyde katılmaktadır. İlk olarak Süyûtî, *Elfiyye* gibi nazma dayalı öğretici eserinde öğretim kolaylığına uygun olarak zayıf hadisi, "hasenlik vasfından hâlî olan" rivayet şeklinde ifade etmiştir.³⁰ Bu ifade, sonuç itibarıyla İrâkî'nin önerdiği tanımla örtüşmektedir. Buna karşılık Süyûtî, şerh ve tahkik makamında İbnü's-Salâh'ın klasik tanımını savunma yoluna gitmiş ve İbn Hacer'in yönelttiği eleştiriye, tanımın lafzî bütünlüğünü esas alan bir cevap vermiştir. Ona göre İbnü's-Salâh'ın tanımında atıf vav'ı ile eklenen "hasen hadisin sıfatlarını da taşımayan" kaydı, tanımı sahih-hasen-zayıf ayrımını zedeleyecek yorumlara baştan kapıyı kapatmaktadır. Bu sebeple Süyûtî, tanımın bir bütün olarak değerlendirildiğinde sahihlik vasıflarından birinin kaybolması halinde hasen mertebesinin devreye girdiğini; ancak her iki kabul seviyesinin de tamamen ortadan kalkması durumunda rivayetin zayıf olarak nitelendirildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Süyûtî açısından İbnü's-Salâh'ın tanımı, mantıkî bir tutarsızlık içermemekte, aksine tanım makamının gerektirdiği kapsayıcılığı ve açıklığı sağlamaktadır.³¹

²⁷ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynelâbidin b. Muhammed (Riyâd: Advâ'u's-Selif, 1419), 1/389-90.

²⁸ Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, 1/389-90.

²⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bnî's-Salâh*, thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1404/1984), 1/491-2.

³⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî Süyûtî, *Bahrü'llezî zehar fi şerhi Elfiyeti'l-eser*, thk. Ebü Enes Enis b. Ahmed b. Tâhir el-Endülûsî (Medîne: Mektebetü'l-ğurabâi'l-eseriyye, 1420), 3/1283.

³¹ Süyûtî, *Bahrü'llezî zehar fi şerhi Elfiyeti'l-eser*, 3/1283-6.

4. İbn Hacer'in Zayıf Hadis Yaklaşımı

Zayıf hadis kavramının teorik çerçevesi büyük ölçüde İbnü's-Salâh ile bir forma kavuşmuş olsa da bu tanımın lafzî yapısı ve metodolojik sonuçları sonraki dönemde tartışılmaya devam etmiştir. Bu tartışmaların en kapsamlı katkısı İbn Hacer tarafından ortaya konmuştur.³² İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın inşa ettiği çerçeveyi korumakla birlikte onun hangi mantikî temeller üzerine kurulduğunu, hangi yanlış anlamalara zemin hazırlayabileceğini ve nasıl daha kuşatıcı hâle getirilebileceğini tartışarak tanıma metodolojik derinlik kazandırmıştır.

İbn Hacer'in katkısını doğru konumlandırabilmek için Irâkî'nin bu süreçteki belirleyici ara halka işlevini görmek gerekmektedir. Üçüncü bölümde ele alındığı üzere Irâkî, İbnü's-Salâh'ın tanımındaki "sahih hadisin sıfatlarını taşımayan" kaydını mantikî bir tatvîl olarak eleştirerek tanımın sadeleştirilebileceğini göstermiştir. Ancak Irâkî'nin katkısı bununla sınırlı değildir. Aşağıda görüleceği üzere o, kabul sıfatlarını müstakil biçimde tasnif ederek kavramsal zemini belirginleştirmiş; İbn Hacer'in bu sıfatları sistematik bir denetim mekanizmasına dönüştürmesine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla İbn Hacer'in aşağıda incelenecek yaklaşımı, Irâkî'nin açtığı kavramsal yolun sistematik bir devamı olarak okunmalıdır.

İbn Hacer'in katkıları üç eksende toplanmaktadır: (1) tanıma yönelik lafız merkezli eleştiriler ve "kabul sıfatları" ekseninde önerilen alternatif tanım, (2) bu sıfatların mahiyeti, kapsamı ve takviye mekanizmasıyla ilişkisi, (3) mütâba'at ve şevâhid kavramlarının yeniden düzenlenerek zayıf rivayetlerin hangi şartlarda kabul alanına yaklaşabileceğine dair net sınırların çizilmesi.

4.1. Tanıma Yönelik Lafzî Eleştiri ve Kabul Sıfatları Teklifi

İbn Hacer, zayıf hadis tanımına dair değerlendirmelerinde İbnü's-Salâh'ın tanımını esas itibarıyla doğru bulmakla birlikte bu tanımın lafzî yapısının yanlış anlamalara elverişli bir görünüm arz ettiğine dikkat çekmektedir.³³ Ona göre İbnü's-Salâh'ın "sahih hadisin sıfatlarını kendinde toplamayan" ifadesi, zahirî delâleti itibarıyla sahihliğin şartlarından herhangi birinin eksik olması hâlinde rivayetin doğrudan zayıf olarak nitelendirilmesini gerektiriyormuş izlenimi doğurabilmektedir. Oysa sahihlik şartlarından birinin bulunmaması, hadis usulünde her zaman zayıflık sonucunu doğurmamaktadır. Bu durum, özellikle râvi zabtının "tam" olmaması meselesinde açıkça görülmektedir. Nitekim bir hadiste zabtın tam olması şartı gerçekleşmediğinde teknik anlamda sahih hadisin sıfatları bir araya gelmemiş demektir. Ancak bu eksiklik, diğer şartların mevcut olması hâlinde rivayeti zayıf değil, "hasen" kılmaktadır.

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın tanımının lafzî düzlemde sahih ile zayıf arasındaki hasen mertebesini yeterince belirgin biçimde teminat altına almadığını vurgulamaktadır.³⁴ Bu noktada İbn Hacer, olası yanlış anlamaları bertaraf etmek ve tanıma daha sağlam bir zemine oturtmak amacıyla alternatif bir çerçeve önerisinde bulunmuştur. Ona göre zayıf

³² Tahsin Kazan'ın çalışması İbn Hacer'in zayıf hadis anlayışını ele almakla birlikte inceleme ağırlıklı olarak türler ve örnekler düzeyinde kalmakta; İbnü's-Salâh ile İbn Hacer arasındaki metodolojik dönüşümü ve bu dönüşümün pratik sonuçlarını analitik bir çerçevede işlememektedir. Bkz. Tahsin Kazan, "İbn Hacer'in Zayıf Hadis ve Çeşitleri Hakkında Özgün Yaklaşımı", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/21 (Mart 2018), 709-727.

³³ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bnî's-Salâh*, 1/492.

³⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bnî's-Salâh*, 1/492.

hadisin, “sahih” ve “hasen” gibi iki ayrı derece üzerinden nefy yoluyla değil; bu iki derecenin müşterek paydasını temsil eden daha üst bir kavram üzerinden tanımlanması daha isabetlidir. İbn Hacer bu çerçevede zayıf hadisi “kabul sıfatları” kavramı ekseninde yeniden tanımlamayı önermektedir. Eğer tanım “kabul sıfatlarını kendinde toplamayan her hadis zayıftır” şeklinde kurulmuş olsaydı, bu ifade hem yanlış anlamalara daha kapalı (eslem) hem de tanım tekniği bakımından daha kısa (ahsar) olurdu. Zira “kabul sıfatları” kavramı, sahîh ve hasen hadisin ortak zeminini ifade etmekte; bir rivayetin bu zeminin dışına çıkması hâlinde zayıf olarak nitelendirilmesi açık ve tutarlı bir çerçeveye kavuşmaktadır.

Bu teklif, zayıf hadis kavramını “sahîh değil, hasen de değil” şeklindeki parçalı olumsuzlama yönteminden çıkararak, “makbul değil” şeklindeki bütüncül bir nefy esasına dayandırmaktadır. Diğer bir ifadeyle zayıf hadis, sahîh ve hasen kategorileriyle ayrı ayrı mukayese edilerek tanımlanan bir kavram olmaktan ziyade kabul edilebilirlik dairesinin dışında kalan rivayetlerin ortak adı hâline gelmektedir. İbn Hacer’in bu teklifi, hem lafzî açıklığı hem de metodolojik güvenliği artırmaya yönelik özgün bir katkı olarak değerini korumaktadır.

4.2. Kabul Sıfatlarının Mahiyeti ve Kapsamı

“Kabul sıfatları” kavramının terminolojik kökenini doğru biçimde tespit edebilmek için İbn Hacer’in bu terimi hangi unsurlar üzerinden temellendirdiğinin açıklığı kavuşturulması gerekmektedir. Nitekim İbn Hacer, *en-Nüket*’te bu sıfatları zikrederken onların esas itibarıyla hocası İrâkî’ye ait olduğunu açıkça belirtmekte ve ilgili çerçeveyi onun tasnifine dayandırmaktadır. Bununla birlikte mesele, yalnızca bir intikal veya nakil ilişkisi olarak değerlendirilemez. Zira İrâkî’nin tasnifinde bu sıfatlar, bir rivayetin kabul edilebilirliğini değerlendirmede başvurulan ölçütler mahiyetindeyken; İbn Hacer, aynı unsurları zayıf hadis hakkında nihai hüküm verilmeden önce işletilmesi gereken zorunlu bir denetim sürecinin, yani i’tibâr mekanizmasının kurucu bileşenleri hâline getirmiştir. Bu bağlamda İbn Hacer’in katkısı, söz konusu kriterleri ihdas etmek değil; terminolojik çerçeveyi netleştirmek ve uygulama alanını genişleterek onları sistematik ve bağlayıcı bir metodolojik eşiğe dönüştürmek olmuştur.

İbn Hacer’in İrâkî’den naklettiği tasnife göre kabul sıfatları altıdır: (1) senedin muttasıl olması, (2) râvilerin adalet vasfını taşıması, (3) çok hata ve gafletten sâlim olması, (4) hadisin başka bir yoldan gelmesi -bu şart, senedde ehliyeti bilinmeyen ancak yalancılıkla itham edilmemiş ve çok hata yapmayan mestûr bir râvinin bulunduğu durumlar içindir-, (5) şâzlıktan sâlim olması ve (6) illet-i kâdihadan sâlim olması.³⁵

İbn Hacer, bu altı maddeyi naklettikten sonra üçüncü ve dördüncü sıfatlar üzerinde durarak önemli değerlendirmelerde bulunmaktadır. Üçüncü maddedeki “çok hata ve gafletten sâlim olma” şeklindeki ifade hakkında İbn Hacer, bunun “zabt” kavramı ile ifade edilmesinin daha yerinde olduğunu belirtmiştir. Bu tercih, İbn Hacer’in hadis usûlünde yerleşik ıstıhlara bağlı kalarak kavramsal netlik sağlama yönünde olduğunu

³⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket ‘alâ Kitâbi’bni’s-Salâh*, 1/493; İrâkî, *Şerhu’t-Tefsira ve’t-tezkira*, 1/176-7; Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed Sehâvî, *Fethu’l-muğşîs bi-şerhi elfiyeti’l-hadis*, thk. Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdîrrahmân Hudayr (Riyâd: Mektebetü Dâri’l-Minhâc, 1426), 1/171; Ebü’l-Fazl Celaluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü’r-râvî fi şerhi Takrîbi’n-Nevâvî*, thk. Muhammed Avvâme (Medine: Dâru’l-Yusr, 2016), 3/82; Nureddin İtr, *Menhecü’n-nakd fi ‘ulûmi’l-hadis* (Dımaşk: Dâru’l-Fikr, 1981), 286.

göstermektedir.

İbn Hacer'in en özgün katkısı ise dördüncü madde üzerinde yoğunlaşmaktadır. İrâkî'nin metninde yalnızca isnâdında mestûr râvi bulunan rivayetler bağlamında zikredilen "hadisin başka bir yoldan gelmiş olması" şartını İbn Hacer, daha kapsamlı bir biçimde ele almaktadır. Bu bağlamda sû-i hıfz sebebiyle zayıf olan bir râvinin bulunduğu, senedde hafif ya da gizli bir kopukluk yer aldığı ve hadis mürsel olduğu durumlarda da bu şartında devreye gireceğini ve "i'tibâr" sürecini zorunlu kıldığını ifade etmektedir.

Bu açıklamalar dikkate alındığında birinci, ikinci, üçüncü, beşinci ve altıncı maddeler, hadisin zatından kaynaklanan aslı kabul unsurlarını; dördüncü madde ise bu unsurlardan herhangi birinde eksiklik bulunması hâlinde devreye giren takviye mekanizmasını temsil etmektedir. Böylece "kabul" kavramı, li-gayrihî derecelerini de içine alan üst bir değerlendirme çerçevesine dönüşmektedir.

4.3. İ'tibâr, Mütâba'at ve Şevâhid: Takviye Mekanizmasının Yeniden Yapılandırılması

İbn Hacer'in mütâba'at ve şevâhid anlayışı, hadislerin kabul ve red sürecine dair kurduğu hiyerarşik tasnifin ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir. Bu kavramlar, zayıf rivayetlerin takviye yoluyla kabul edilebilirlik alanına dâhil edilmesini mümkün kılan araçlar olup özellikle sahih li-gayrihî ve hasen li-gayrihî türlerinin teorik temellerini oluşturmaktadır.

İbn Hacer, destekleyici rivayetlerin tespiti sürecini "i'tibâr" kavramı ile ifade etmekte ve bu noktada önceki literatürdeki terminolojik karmaşayı gidermeyi amaçlamaktadır. Ona göre i'tibâr, mütâba'at ve şevâhid gibi rivayet türlerinden biri olmayıp teferrüd ettiği düşünülen bir hadisin başka tariklerinin bulunup bulunmadığını araştırmaya yönelik inceleme faaliyetinin adıdır. Bu yönüyle i'tibâr, bir sonucun değil, sonuca götüren yöntemin adlandırılmasıdır.³⁶

İbn Hacer'e göre mütâba'at, münferid bir râvinin rivayetinin "aynı sahâbî"den gelen başka bir isnâdla desteklenmesidir. Bu destek, rivayet zinciri aynı kalmakla birlikte ilgili râvinin üst tabakalarında farklı bir râvi aracılığıyla gerçekleşir. İbn Hacer, mütâba'atı bu destekleyici unsurun isnâd içindeki konumuna göre ikiye ayırır. Eğer destek, ilgili râvinin doğrudan hocası düzeyinde gerçekleşiyorsa buna "Mütâbaat-ı Tâmm" denir. Buna karşılık destek, senedin daha üst tabakalarında -şeyhin şeyhi veya daha yukarıda- ortaya çıkıyorsa "Mütâbaat-ı Kâsıra" adını almaktadır.³⁷ Bu ayırım da belirleyici olan, isnâdların bütünüyle aynı olması değil; münferid kalan râvinin hangi tabakada desteklendiğidir.

Şevâhid ise münferid bir rivayetin "farklı bir sahâbî"den nakledilen başka bir rivayetle desteklenmesidir. Bu destek lafızda ayniyet şartına bağlı olmayıp aynı hükmü veya benzer manayı ifade eden rivayetler üzerinden de gerçekleşebilir.³⁸ Böylece İbn Hacer, mütâba'at ile şevâhidi birbirinden ayırırken sahâbî birliğini veya farklılığını temel ölçüt almakta; içerik benzerliği bu ayırımın ardından devreye giren tamamlayıcı bir unsur

³⁶ İbn Hacer el-Askalâni, *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Salâh*, 2/681; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalâni, *Nüzhetü'n-nazar fi tavidhi Nuhbeti'l-fiker*, thk. Nüreddin 'Itr (Suriye: Matba'atü's-Sabâh, 1421/2000), 70-71.

³⁷ İbn Hacer el-Askalâni, *Nüzhetü'n-nazar fi tavidhi Nuhbeti'l-fiker*, 69-70.

³⁸ İbn Hacer el-Askalâni, *Nüzhetü'n-nazar fi tavidhi Nuhbeti'l-fiker*, 69-70.

olarak görülmektedir. Ancak bu tür desteklerin değerlendirilmesinde isnâd yapısının merkeze alınması, şevâhid kavramını yalnızca metin benzerliğine indirgemeyen daha kontrollü bir çerçeveye oturtmaktadır.

Bu çerçevede İbn Hacer'e göre zayıf hadis,

- kabul sıfatları kapsamında zikredilen muttasıl sened, râvilerin adalet ve zabt vasıfları ile rivayetin şüzûzdan ve illetten selâmet gibi temel şartları zatı itibarıyla taşımayan,
- bu şartlardaki eksiklik nedeniyle sahih li-zâtihî veya hasen li-zâtihî derecelerinden herhangi birine ulaşamayan,
- i'tibâr araştırmalarında ne aynı sahâbîden gelen mütâba'at ne de farklı sahâbîlerden gelen şevâhid yoluyla kabul sıfatlarını ikmal edebilen,
- rivayetinde müttehem bi'l-kezip, şüzûz veya illet-i kâdiha gibi ağır kusurlar bulunduğundan takviye yoluyla yükselme imkânı da mümkün olmayan rivayetleri kapsayan bir kavramdır.

5. Tanımsal Tekâmülün Metodolojik Sonuçları

Zayıf hadis tartışması, tanım düzeyindeki bir terminoloji meselesinin çok ötesine geçmektedir. Zira bir tanımın benimsenmesi ya da dönüştürülmesi, rivayetlerin değerlendirilme biçimini, takviye mekanizmalarının işleyişini, i'tibâr faaliyetinin kapsamını ve nihayetinde zayıflık hükmünün hangi aşamada kesinlik kazandığını doğrudan belirlemektedir. Dolayısıyla bu tanımların anlaşılması, zayıf hadisin pratikte nasıl değerlendirildiğini ve rivayet hiyerarşisi içindeki konumunun hangi ilkelerle biçimlendiğini kavramak bakımından belirleyici bir role sahiptir. Nitekim ikinci bölümün sonunda İbnü's-Salâh'ın, dördüncü bölümün sonunda ise İbn Hacer'in zayıf hadis kapsamına ilişkin ortaya konan dörtlü çerçeveler yan yana okunduğunda; tanımdaki tekâmülün takviye mekanizmasını, hüküm aşamasını ve zayıf-hasen sınırını nasıl yeniden biçimlendirdiği somut biçimde görülebilmektedir.

5.1. Mütâba'at ve Şevâhidin İşlevindeki Tekâmül

İbnü's-Salâh ile İbn Hacer, mütâba'at ve şevâhidi zayıf hadisin kabul edilebilirlik alanına geçişini mümkün kılan temel metodolojik imkânlar olarak görme noktasında ortak bir zemini paylaşmaktadır. İki müellif arasındaki asıl ayrışma ise bu imkânların hangi ölçütlerle işletileceği, zayıflık hükmüne hangi aşamada tesir edeceği ve bu hükmün nerede nihailik kazanacağı konusunda belirginleşmektedir. Söz konusu ayrışma, bir görüş ayrılığından ziyade zayıflık hükmünün nasıl daha açık ve bağlayıcı bir metodolojik zemine nasıl oturtulabileceğine dair bir tekâmül sürecinden kaynaklanmaktadır.

İbnü's-Salâh'ın yaklaşımında mütâba'at ve şevâhid, münferid isnâddaki zayıflığın her durumda nihai bir sonuç doğurmadığını gösteren telâfi mekanizmaları işlevi görmektedir. Hasen li-gayrihî mertebesinin teşekkülüne zemin hazırlayan bu anlayış, zayıf rivayetlerin kategorik biçimde reddedilmesini önleyen ihtiyatlı bir esnekliğe dayanmaktadır. Bununla birlikte bu telafi imkânlarının hangi aşamada geçerliliğini yitireceği -bir başka deyişle zayıflık hükmünün ne zaman kesin ve nihai nitelik kazanacağı- İbnü's-Salâh'ta müstakil ve açık bir metodolojik eşik olarak ortaya konulmamıştır. Zayıflık hükmünün nihailik kazanması, ağırlıklı olarak zayıflığın mahiyeti ve derecesine ilişkin niteliksel değerlendirmeler üzerinden belirginleşmektedir. Bu durum, takviyenin hangi teknik ölçütler çerçevesinde gerçek anlamda hükme tesir

ettiğini saptamayı güçleştiren bir belirsizlik alanı doğurmaktadır.

İbn Hacer, bu çerçeveyi kökten reddetmeksizin onu daha teknik, hiyerarşik ve denetlenebilir bir yapıya kavuşturmuştur. Onun anlayışında destekleyici rivayetlerin değeri, hangi sahâbiden geldiklerine, isnâdın hangi tabakasında yer aldıklarına ve ne tür zayıflığı telâfi ettiklerine göre belirlenmektedir. Mütâba'at ile şevâhid böylece sınırları belirsiz telâfi imkânları olmaktan çıkarak telâfi gücü somut ölçütlere bağlanmış teknik unsurlara dönüşmüştür. Diğer bir ifadeyle bu metodolojik yapı, zayıf rivayetlerin kabul edilebilirlik alanına geçişini kişisel kanaate dayanan bir esneklikten çıkararak açık ve denetlenebilir prensiplere bağlamıştır. Böylece sahih ve hasen hadislerin li-zâtihi ve li-gayrihi türleriyle oluşan dörtlü makbul hadis tasnifinin teorik bütünlüğü, bu hiyerarşik takviye anlayışı aracılığıyla sağlanmıştır. Bu çerçevede zayıflık hükmü, rivayetle ilgili mevcut bütün tariklerin araştırılmasını zorunlu kılan çok aşamalı bir inceleme sürecinin nihai sonucu olarak konumlandırılmaktadır.

İki müellif arasındaki ilişkinin süreklilik ve tamamlayıcılık esasına dayandığı, bu karşılaştırmalı çözümlemeye açıkça ortaya çıkmaktadır. İbnü's-Salâh, zayıf hadislerin değerlendirilmesinde ihtiyatlı bir esnekliği teorik zemine oturtan kurucu çerçeveyi inşa etmiş; İbn Hacer ise bu çerçeveyi, sınırları belirlenmiş, denetlenebilir ve tutarlı hüküm üretmeye elverişli bir metodolojik mekanizmaya dönüştürmüştür.

5.2. Münferid Zayıf Isnâd ile Nihai Hüküm Arasındaki Ayrım

Mütâba'at ve şevâhid mekanizmalarının karşılaştırmalı çözümlemesinden doğan en köklü metodolojik sonuç, münferid zayıf isnâd ile o rivayete dair nihai sıhhat hükmü arasında gözetilmesi zorunlu olan metodolojik meseleye ilişkindir. Hadis usûlünde isnâd, bir rivayetin kimler aracılığıyla ve hangi yollarla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaştığını tespit etmeye yarayan temel araçtır. Bu yönüyle muhaddislerin ilmî faaliyetlerinde merkezi bir konuma sahip olmakla birlikte³⁹ isnâdın nihai işlevi metnin sıhhatini temellendirmektir. Bu nedenle sened, metnin durumunu doğrudan ve kesin biçimde belirleyen bağımsız bir otorite olarak işlev görmez.⁴⁰ Nitekim klasik hadis usûlü, isnâd ile metni her zaman zorunlu bir bütünlük içinde değerlendirmemiş; aksine belirli koşullar altında bu iki unsur arasında bilinçli bir metodolojik ayrım gözetmiştir. Bu noktada İbnü's-Salâh, senede bulunan bir illetin kimi zaman yalnızca isnâdın sıhhatini, kimi zaman ise hem isnâdı hem de metni etkileyebileceğini açıkça belirtmektedir.⁴¹ Bu ilkenin pratik yansımaları ise şu sözlerle dile getirmektedir:

“Zayıf bir isnâd ile rivâyet edilen bir hadisi gördüğünde, ‘Bu zayıf bir hadistir’ diyebilirsiniz; ancak bu ifadenle hadisin yalnızca bu isnâd ile zayıf olduğunu kastetmelisin. Bu isnâda dayanarak hadisin metninin de zayıf olduğunu söyleyemezsin. Çünkü o hadis, başka bir sahih isnâd ile rivâyet edilmiş ve sıhhat kazanmış olabilir.”⁴²

Bu uyarı, muhaddislerin zayıflık değerlendirmesini çoğunlukla münferid isnâd düzeyinde yaptıklarını; metnin durumu hakkında ise ancak tüm rivayet yolları

³⁹ Karagözoğlu, *Zayıf Râviler Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivâyetler*, 23-24.

⁴⁰ Mu'tez Hatîb, *Reddül-hadis min ciheti'l-metni* (eş-Şebeketü'l-Arabiyye, 2011), 136.

⁴¹ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, 91.

⁴² İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbnü's-Salâh*, 102-103.

gözetildikten sonra nihai bir hükme vardıklarını ortaya koymaktadır.⁴³ Bu bağlamda hadis usûlünde genel bir ilke hâline gelen “isnâd ile metin arasında mülâzemet yoktur”⁴⁴ kabulü bu gerçeği kurallaştırmaktadır. Öte yandan hadis literatüründe “Bu, isnâdı sahih fakat metni sahih olmayan hadistir” yahut “Bu, isnâdı sahih olmayan fakat metni sahih olan hadistir” şeklindeki ifadelerin yaygın biçimde kullanılması da bu metodolojik ayrımın fiilî tezahürüdür.⁴⁵

Mürsel rivayetler bu ilkenin en belirgin uygulamasını sunmaktadır. Zira tüm râvileri güvenilir olsa bile Hz. Peygamber’e (s.a.v.) kadar muttasıl bir şekilde ulaşmaması sebebiyle mürsel adı verilen isnâd, zayıf olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu hüküm, metinle doğrudan bağlantılı olmayıp yalnızca isnâda yönelik bir değerlendirmedir.⁴⁶ Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) ile tâbiîn arasında güvenilir bir râvinin yer aldığı başka sahih tariklerle rivâyet edilmesi durumunda isnâdındaki kopukluğun zahirî olduğu ve eksik kişinin güvenilir bir râvi olduğu anlaşılır. Bu durumda metnin Hz. Peygamber’e (s.a.v.) aidiyetine dair şüpheler ortadan kalkmış olur.⁴⁷ Nitekim İbnü’s-Salâh’ın “Mürselin hükmü, zayıf hadisin hükmüdür. Ancak başka bir yoldan (müsned olarak) rivâyet edilmesi durumunda hadisin aslı sahih olur.”⁴⁸ ifadesi, münferid isnâddaki zayıflığın metnin nihai sıhhat hükmünü doğrudan belirleme konusundaki sınırlılığını ilke düzeyinde ortaya koymaktadır.

İbn Hacer, bu ilkeyi “kabul sıfatları” çerçevesinin dördüncü maddesi aracılığıyla açık ve bağlayıcı bir metodolojik yapıya kavuşturmuştur. “Rivayetin başka bir yoldan gelmiş olması” şartı, zayıf hadis hükmünü tek isnâd merkezli bir değerlendirmeden çıkararak mevcut tüm tariklerin araştırılmasını zorunlu bir adım hâline getirmektedir. Zayıflık böylece mutlak ve peşinen verilen bir hüküm değil; takviye imkânlarının varlığına veya yokluğuna göre şekillenen izâfî ve aşamalı bir değerlendirme sürecinin sonucuna dönüşmektedir.

Her iki âlimin metodolojileri açısından bakıldığında, münferid isnâddaki zayıflık yalnızca o tarikteki sıhhat sorununu ifade etmektedir. Destekleyici tariklerle birlikte ele alındığında söz konusu rivayet sahih li-gayrihî ya da hasen li-gayrihî derecelerine yükselebilir; dolayısıyla mevcut tek tarikin durumuna bakarak peşinen “zayıf” hükmü vermek, her iki âlimin sistematiğiyle bağdaşmaz. Bir rivayete zayıflık hükmü, ancak mütâba’at ve şevâhid yoluyla sağlanabilecek tüm takviye imkânlarının eksiksiz biçimde araştırılması ve hiçbirinin hükme tesir edemediğinin tespiti sonrasında kesinlik kazanabilir. Bu çerçevede isnaddaki zâhiri kusur, nihai hükmün kendisi değil, yalnızca ilk değerlendirme zeminidir. Rivayetin zayıf sayılmasına ilişkin kesin hüküm ise ancak i’tibâr süreci tamamlanıp bütün takviye imkânlarının hükmü değiştirmeye elverişli olmadığı tespit edildikten sonra verilebilir. Zayıf isnâdların metin üzerindeki mutlak belirleyiciliğini sınırlandıran ve sıhhat hükümlerini çoklu rivayet yollarının bütüncül değerlendirilmesi üzerine inşa eden bu anlayış, klasik hadis usûlünün metodolojik

⁴³ Halil b. İbrâhîm Mollâ Hâtur, *Hutûratü müsâvâtî'l-hadisî'z-za'îf bi'l-mevezû* (y.y., 1428), 50.

⁴⁴ Sehâvî, *Fethu'l-muğis bi-şerhi elfiyeti'l-hadis*, 1/161.

⁴⁵ Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, 119-120.

⁴⁶ İbnü's-Salâh, *Mukaddimeti İbni's-Salâh*, 53; İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, 1/297.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfi, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Matba'atü Mustafâ, 1357), 461; Zerkeşî, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, 1/488-9.

⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Mukaddimeti İbni's-Salâh*, 53.

temkinini en somut biçimde yansıtan ilkelerden birini teşkil etmektedir.

Sonuç / Conclusion

Zayıf hadis kavramının tanımsal seyri ve bu tanımın nihai hükme dönüşme süreci, hadis usûlünün tarihsel gelişiminde disiplinler arası etkileşim, yöntemsel tartışmalar ve rivayet malzemesinin giderek çeşitlenmesiyle birlikte köklü bir dönüşüm geçirmiştir. İbnü's-Salâh ve İbn Hacer'in yaklaşımları üzerinden yürütülen bu inceleme, zayıf hadis değerlendirmesinin klasik usûlde çoğunlukla varsayıldığından çok daha dinamik, tedricî ve çok katmanlı bir yapı arz ettiğini ortaya koymaktadır.

İbnü's-Salâh'ın zayıf hadis tanımı, sahih ve hasen hadiste aranan şartların yokluğu esasına dayanan selbî bir çerçeve üzerine kuruludur. Zayıf hadis bu çerçevede pozitif vasıflarla belirlenen müstakil bir tür olarak değil, kabul dairesinin dışında kalan geniş bir alan olarak konumlandırılmaktadır. İbnü's-Salâh bu anlayışıyla birlikte takviye mekanizmalarını açıkça kabul etmektedir: mütâba'at, isnâd merkezli bir destek olarak aynı veya farklı bir sahâbîye dayanan ikinci bir tarikin bulunmasıyla devreye girerken; şevâhid ise lafız veya mana yakınlığı esas alınarak farklı rivayetler arasında destek ilişkisi kurulmasına imkân tanıyan daha esnek bir yapıya sahiptir. Bu yaklaşımda takviye, anlam ve lafız yakınlıklarını merkeze alan geniş bir esneklik alanı üzerinden işlemekte; isnâd birliği ya da bağlam birliği (aynı olay, aynı zaman, aynı mekân) her durumda zorunlu bir şart olarak aranmamaktadır.

Bununla birlikte söz konusu geniş çerçeve beraberinde ciddi metodolojik riskler taşımaktadır. Yalnızca lafız veya mana benzerliğine dayanarak rivayetler arasında destek ilişkisi tesis etmek, tarihî açıdan birbirinden bağımsız bağlamlara ait haberlerin tek bir vakiyaya işaret ediyormuş gibi değerlendirilmesine yol açabilmekte; böylece "anlam merkezli takviye" yoluyla isnâd kusurları kısmen perdelenmektedir. Bu durum, zayıflığın kaynağının ve derecesinin isabetli biçimde tespitini güçleştirmekte; salt mana benzerliği üzerinden bir rivayetin hasen li-gayrihî mertebesine taşınması noktasında epistemik belirsizlikler doğurmaktadır. İbnü's-Salâh'ın anlayışı, takviyenin hangi koşullar altında hükmü gerçek anlamda değiştireceğini belirleyecek teknik standartları tam olarak ortaya koymamış; bu boşluk, sonraki dönemde farklı yorumlara açık bir zemin bırakmıştır.

İbn Hacer, Irâkî'den tevarüs ettiği kavramsal çerçeveyi daha ileri bir düzleme taşıyarak zayıflık hükmünü isnâd merkezli, denetlenebilir ve hiyerarşik bir sisteme bağlamıştır. Onun anlayışında mütâba'at, aynı sahâbîye dayanan destek; şevâhid ise farklı sahâbîlerden gelen destek olarak terminolojik bakımdan kesin çizgilerle birbirinden ayrıştırılmış; takviye mekanizması genel lafız-mana benzerliği temelinden çıkarılarak sahâbî seviyesindeki birlik ve farklılık çerçevesine, aynı olay, aynı hüküm ve aynı bağlamın oluşturduğu ortak paydaya oturtulmuştur. İ'tibâr ise zayıf bir rivayete nihai hüküm verilmeden önce işletilmesi zorunlu teknik bir denetim aşaması hâline gelmiş; zayıf hadis hükmü, mevcut bütün takviye ihtimallerinin araştırılmasının ardından ulaşılan izâfî ve nihai bir sonuca dönüşmüştür. Hasen li-gayrihî kategorisi böylece mana benzerlikleri üzerinden kolayca elde edilen bir mertebe olmaktan çıkmış; i'tibâr sürecinin sahâbî ve isnâd merkezli standartları çerçevesinde fiilen desteklenen rivayetlere özgü, daha sıkı bir kabul düzeyine dönüşmüştür.

Bu metodolojik tekâmül, yalnızca iki müellif arasındaki yaklaşım farkını değil, hicrî 7.-9. yüzyıllarda hadis usûlünün geçirdiği bir zihniyet değişimini de yansıtmaktadır. Özellikle

mantık ve fıkıh usûlüyle derinleşen etkileşim, isnâd analizinde daha sıkı bir standardizasyon ihtiyacını gündeme getirmiştir. İbn Hacer'in zayıf hadis tanımını "Kabul Sıfatları" ekseninde yeniden inşa etmesi ve i'tibârı zorunlu bir kontrol merhalesi hâline getirmesi, bu tarihsel bağlamın doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın ulaştığı bu sonuçlar, çağdaş hadis araştırmaları açısından iki temel çıkarım taşımaktadır. Zayıf hadis meselesi, derin bir tanımsal ve yöntemsel arka plana sahiptir; kavramın hadis usûlü içindeki inşa sürecini ve tarihsel tekâmülünü dikkate almadan yapılacak pratik tartışmalar, klasik usûlün bütünlüğünü yansıtmakta yetersiz kalacaktır. Öte yandan zayıflık hükmü, münferid isnâda dayalı yüzeysel değerlendirmeler üzerinden değil; klasik geleneğin öngördüğü çok aşamalı i'tibâr süreci işletilerek mütâba'at ve şevâhid imkânları tam olarak araştırıldıktan sonra verilmesi, rivayet ilminin epistemolojik tutarlılığı ve metodolojik ihtiyatı açısından zorunlu görünmektedir.

Bu çalışma, ileride yapılacak araştırmalar için teorik bir hareket noktası da sunmaktadır. Bu bağlamda üç soru özellikle dikkat çekmektedir: Birincisi, İbn Hacer'in yaklaşımının belirli rivayetlerin fiilî değerlendirmesinde İbnü's-Salâh'ın yaklaşımından farklı sonuçlar doğurup doğurmadığı, somut örnekler üzerinden ayrıca sınanmalıdır. İkincisi, zayıf hadis tanımındaki bu tekâmülün rivayetin delil değerine ilişkin mezhep içi farklılaşmalarla nasıl bir etkileşim içinde olduğu müstakil incelemeyi hak etmektedir. Üçüncüsü, İbn Hacer'in kurduğu çok aşamalı denetim yapısının modern hadis tenkidindeki isnâd-metin analizi yöntemleriyle ne ölçüde örtüştüğü veya bu yöntemlere tarihsel bir zemin sağlayıp sağlamadığı araştırılmaya değer bir meseledir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Acar, Yusuf. "Zayıf Hadisin Amel Karinesiyle Desteklenmesi ve Tirmizî'nin Sünen'i". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2014), 41-70.

Altıntaş, Fatma Betül. "Zayıf Hadisle Amel mi, Zayıf Hadise Uygun Hüküm Vermek mi? Hanefilerin İhticaca Elverişsiz Rivayetlere Yaklaşımları (el-Hidâye Örneği)". *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı - IV*. 999-1007. İstanbul, 2013.

Avvâme, Muhammed. *Hükmü'l-amel bi'l-hadîsi'z-za'îf beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk ve'd-da'vâ*. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1438.

Bilen, Mehmet. "Sahih Hadisin Tanımı Üzerine". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999), 247-260.

Çimen, Fatih. *Klasik-Modern Tartışmalar Ekseninde Zayıf Hadis*. Ankara: İlâhiyât, 2022.

Gürler, Kadir. "Zayıf Hadisle Amel Edilip Edilmeyeceği Tartışmaları Arasında Bir Çözüm Yolu: Telakki Bi'l-Kabul". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XI/22 (2012), 5-28.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî. *Me'âlimü's-Sünen*. thk. Muhammed Râğîb et-Tabbâh. 4 Cilt. Haleb: el-Matba'atü'l-İlmiyye, 1932.

Hudayr, Abdülkerîm b. Abdillâh el-. *el-Hadîsü'z-za'îf ve hükmü'l-ihcâci bih*. Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1425.

Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdurrahîm b. Huseyn Abdirrahmân. *Şerhu't-Tebşira ve't-tezkira*. thk. Abdullatîf Hamîm, Mâhir Yâsîn Fahl. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423.

Itr, Nureddin. *Menhecü'n-nakd fi 'ulûmi'l-hadîs*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1981.

İbn Cemâ'a, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Sa'dillâh b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî. *el-Menhelü'r-revî fi muhtasari ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*. thk. Muhyiddin Abdurrahmân Ramazân. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1406.

İbn Dakîkî'l-'îd, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb el-Kuşeyrî el-Kûsî. *el-İktirâh fi beyâni'l-istilâh ve mâ üdife ilâ zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûde mine's-sihâh*. Ürdün: Dâru'l-Ulûm, 2007.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *en-Nüket 'alâ Kitâbi'bni's-Salâh*. thk. Rebî' b. Hâdî Umeyr el-Medhalî. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'r-Râye, 1404/1984.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'n-nazar fi tavdîhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Nüreddîn 'Itr. Suriye: Matba'atü's-Sabâh, 3. Basım, 1421/2000.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîd İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *İhtisârü ulûmi'l-hadîs*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, t.y.

İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî. *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*. thk. Hemmâm Abdurrahîm Sa'îd. 2

Cilt. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1987.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *el-Muknî fi ulûmi'l-hadis*. thk. Abdullah b. Yûsuf el-Cüdey'. 2 Cilt. Suud-i Arabistan: Dâru Fevâz, 1413.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. thk. Nûreddîn 'Itr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.

Karagözoğlu, Mustafa Macit. *Zayıf Râvîler Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

Kazan, Tahsin. "İbn Hacer'in Zayıf Hadis ve Çeşitleri Hakkında Özgün Yaklaşımı". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/21 (Mart 2018), 709-727.

Keskin, Yusuf Ziya. "Zayıf Hadislerle Amel Meselesi". *Takdim Dergisi* I/2 (2017), 12-14.

Koçyiğit, Yakup. "Ebû Saîd el-Hâdimî ve Zayıf Hadisle Amel Meselesi". *Osmanlı'da İlm-i Hadis*, 287-300.

Mollâ Hâtır, Halil b. İbrâhîm. *Hutûratü müsâvâtî'l-hadisî'z-za'îf bi'l-mevzû*. y.y., 1428.

Mu'tez Hatîb. *Reddü'l-hadis min ciheti'l-metni*. eş-Şebeketü'l-Arabiyye, 2011.

Nevevî, Ebu Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-. *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*. thk. Muhammed 'Osmân el-Huşî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.

Nevevî, Ebu Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref en-. *İrşâdu tullâbi'l-hakâik*. thk. Nûruddîn 'Itr. Dımaşk: Matba'atü's-Sabâh, 7. Basım, 2009.

Özdemir, Veysel. "Hadislerin Sihhat Açısından Taksimi ve Hasen Hadis İstılâhının Ortaya Çıkışı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2013), 67-110.

Özmen, Ramazan. "Ahmed b. Hanbel ve Zayıf Hadis'le Amel Meselesi". *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* V/6 (2017), 1-15.

Polat, Selahattin. "Zayıf Hadislerle Amel". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1983), 83-109.

Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Fethu'l-muğîs bi-şerhi elfiyeti'l-hadis*. thk. Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdirrahmân Hudayr. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celalüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-. *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*. thk. Muhammed Avvâme. Medine: Dâru'l-Yusr, 2016.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî. *Bahrü'llezî zehar fi şerhi Elfiyeti'l-eser*. thk. Ebû Enes Enîs b. Ahmed b. Tâhir el-Endülûsî. 3 Cilt. Medîne: Mektebetü'l-ğurabâi'l-eseriyye, 1420.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Matba'atü Mustafâ, 1357.

Şahyar, Ayşe Esra. *Zayıf Hadis Rivayeti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005.

Şahyar, Ayşe Esra. "Zayıf Hadislerle Fezâil Konusunda Amel Edilebilirlik' Fikrinin

Doğuşu ve Gelişimi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 31-49.

Tîbî, el-Hüseyn b. Muhammed b. Abdillâh et-. *el-Hulâsatu fî ma'rifeti'l-hadîs*. thk. Ebu Âsım eş-Şevâmî el-Eserî. Kâhire: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1430/2009.

Yanar, Nagihan. *İbnü's-Salâh'ın Sahih Hadis ile İlgili Görüşlerine Yöneltilen Tenkitler: Irâkî ve İbn Hacer Özelinde*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Yılmaz, Abdurrahman. *Buhârî'nin Zayıf Hadis Kullanımı (el-Edebü'l-müfred Özelinde)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2025.

Yılmaz, Abdurrahman. *Zayıf Hadisleri Takviye Yöntemleri*. Ankara: İlâhiyât, 2025.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *el-Mûkiza fî 'ilmi Mustalahi'l-hadîs*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Mektebü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1412.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *en-Nüket alâ Mukaddîmeti İbni's-Salâh*. thk. Zeynelâbidîn b. Muhammed. 2 Cilt. Riyâd: Advâü's-Selef, 1419.